

Héber nyelvtörténet

Misnai/rabbinikus héber

Koltai Kornélia

2018.04.11.

Az óra vázlata

- 1. Nyelvi szituáció Palesztinában az i. e. 2. sz. – i. sz. 2/3. sz. (*Misna* lezárása) között
- 2. A misnai/rabbinikus héber (RH) korszakai
- 3. Forrásai
- 4. A kései korszak elarámiasodása
- 5. A misnai/rabbinikus héber jellemzői: a helyesírástól/hangtani sajátosságoktól kezdődően a szókészletig

Az óra anyagának irodalma

- Sáenz-Badillos, Angel, *A History of the Hebrew Language* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), pp. 161–201.
- Dobos Károly, Sém fiai. *A sémi nyelvek és a sémi írásrendszerek története* (Budapest: Pázmány Egyetem eKiadó és Szent István Társulat, 2012), pp. 183–191.

Nyelvi szituáció Palesztinában az i. e. 2. sz. – i. sz. 2/3. sz. (*Misna* lezárása) között

- Soknyelvűség: héber, arámi, görög, latin
- Az egyes nyelveken belül is sokváltozatúság
- Az egyes nyelvhasználók és nyelvhasználói csoportok differenciája
- → területi, társadalmi és egyéni nyelvváltozatok
- → különféle nyelvek és kódok különféle funkciói

Nyelvi szituáció Palesztinában az i. e. 2. sz. – i. sz. 2/3. sz. (*Misna* lezárása) között

- Az írott források tanúsága alapján:
- Héber: *Biblia*: kései bibliai héber (mint a magas presztizsű *köznyelvi norma írott változatának* és a *klasszikus irodalmi normának* a keveréséből kialakult *sajátos nyelvváltozat*)
- *Biblián kívüli források* (qumráni héber: Bar Kochba-felkelés idejéből származó Nahal Hever-i és Vádi Murabbat-i levelek, a qumráni közösség héber nyelvű szövegei stb.)
- Beszélt nyelvi változatok, melyekről nincs közvetlen tanúbizonyság (pl. a farizeusok tanítása)
- → MISNAI/RABBINIKUS HÉBER

Nyelvi szituáció Palesztinában az i. e. 2. sz. – i. sz. 2/3. sz. (*Misna* lezárása) között

- Az írott források tanúsága alapján:
- Arámi: középarámi korszak (i. e. 200–i. sz. 250)
- epigrafikus (*in situ*), pl. JÚDEAI ARÁMI (Bar Kochba-felkelés idejéből [i. sz. 132–135.] származó Nahal Hever-i és Vádi Murabbat-i jogi szövegek)
 - kanonikus szövegek: *Dániel* arámija; qumráni közösség *Genesis Apocryphonja*, *1Hénokja*; *Onkelos/Jonatán Targum stb.*
 - + *Újszövetség* arámija: PALESZTINAI (GALILEAI?)
 - + SZAMARITÁNUS ARÁMI
- Beszéltnyelvi változatok, melyekről nincs közvetlen tanúbizonyság

Nyelvi szituáció Palesztinában az i. e. 2. sz. – i. sz. 2/3. sz. (*Misna* lezárása) között

- Hellenizmus → triglossziás szituáció
- Az írott források tanúsága alapján:
- görög, i. e. 3. sz. *Septuaginta*, feliratok, levelek, palesztinai görög nyelvű pseudoepigrafák, qumráni szövegtanúk, i. sz. 2. sz.: Aquila, Symmachos, Theodotion fordításai , Újszövetség nyelve stb.
- Hagyományos felfogás: a városok lakossága inkább „hellenizált”, de: Bar Kocha-felkelés leverése után a vidék is egyre inkább
- Beszélt nyelvi változatok, melyekről nincs közvetlen tanúbizonyság

Nyelvi szituáció Palesztinában az i. e. 2. sz. – i. sz. 2/3. sz. (*Misna* lezárása) között

- Az írott források tanúsága alapján,
- a római adminisztrációnak köszönhetően:
a latin is megjelenik, bár szerepe jóval kisebb, mint a görögnek, nem teremt tetraglossziás nyelvi helyzetet

A misnai/rabbinikus héber két korszaka

- 1. KORAI KORSZAK:
 - a tannaitikus éra végéig (i. sz. 200 k.)
 - beszélt nyelvből fokozatosan fejlődik irodalmi közvetítővé
 - különbség a palesztinai és babilóniai verzió között
- 2. KÉSEI KORSZAK:
 - az amorákkal kezdődően (i. sz. 3. sz.-tól, egészen a 10. sz.-ig használatos)
 - mint beszélt nyelv, ekkor már „nem létezik”, irodalmi nyelvként van jelen
 - látványos különbség a palesztinai és a babilóniai verzió között

Forrásai

- 1. KORAI KORSZAK:

- a *Misna*, a *Toszefta*, a *barajták*, a tannaitikus-halákhikus *midrások* nyelve, a *smone eszré-* / *sema*-áldások nyelve; Qumrán: *Bar Kochba-levelek*, *Réztekercs* nyelve

- 2. KÉSEI KORSZAK:

- mindkét *Talmud* héber részei, aggádikus *midrások*, *hékhalot*-irodalom, *merkava*-misztika, *Széfer Jecira*, legkorábbi *pijjutok*

A kései korszak elarámiasodása

- A misnai/rabbinikus héber a mindennapi nyelvhasználatban egyre kevesebb funkciót tölt be, átadva a helyét az aráminak (még az arab hatás előtt)
- A klasszikus / kései arámi (i. sz. 250–1200) csoportosítása
 - Palesztinai
 - Szír
 - Babilóniai

A kései korszak elarámiasodása

- Palesztinai

- palesztinai zsidó arámi (*Jeruzsálemi Talmud*, palesztinai targumok, midrásgyűjtemények, zsinagógafeliratok stb.)
- palesztinai keresztény arámi (bibliafordítások, liturgikus szövegek)
- palesztinai szamaritánus arámi (a Tóra targumjai, liturgikus szövegek → korai arabizálódás)

A kései korszak elarámiasodása

- Babilóniai

- babilóniai zsidó arámi (*Babilóniai Talmud*, varázscsészék – ráolvasások, démonűző, bajelhárító feliratokkal)
- [kései zsidó irodalmi arámi, ún. pseudo-arámi, 13. sz.: *Zohár*]
- [mandeus]

A misnai/rabbinikus héber jellemzői: a helyesírástól/hangtani sajátosságoktól kezdődően a szókészletig

- Nehézség: a Misna legelső teljes kéziratai az 1000 utáni időszakból maradtak fenn, vö.
<http://kaufmann.mtak.hu/hu/ms50/ms50-coll1.htm>
- Kaufmann-kézirat, Budapest MTA Keleti gyűjtemény, MSA 50: Misna: Itália, 11. sz. 2. fele – 12. sz. közepe
- több szöveghagyomány: babilóniai, palesztinai (ezen belül is Ny-i [pl. a Kaufmann-kézirat] és K-i ág: iszlám környezetben élő közösségek tradíciója stb.)

A misnai/rabbinikus héber jellemzői: a helyesírástól/hangtani sajátosságoktól kezdődően a szókészletig

- ortográfia:
 - *mater lectionis*ok gyakorisága (← Qumrán) – még a *qaméc hatuf* is *waw*-val jelölve
 - babilóniai tradíció: *aj* diftongus: אַ, palesztinai tradíció: אֵ
 - szemivokálisok C-értékben: kettőzve
- fonológia:
 - faringálisok-laringálisok gyengülése
 - keveredés: א – ח
 - *begad-kefat*-realizáció megmarad
 - keveredés: ח – ו
 - nazálisok neutralizációja (nunáció): BH: א → RH: ו

A misnai/rabbinikus héber jellemzői: a helyesírástól/hangtani sajátosságoktól kezdődően a szókészletig

- ו/ו neutralizáció: a ו dominanciája
- a *waw*-val kezdődő főnevek számának növekedése (פ"ו-gyökök): וְלָד ('gyerek')
- gr. jövevényszavak átvétele esetén: disszimiláció, pl. gr. *nomos* → hb. (RH) נִימוֹס
- metatézis (RH vs. BH), pl. BH: מִזְלֵג → RH: מַלְגֵז 'villa'
- szókezdő laringális hiánya: RH: כָּרַת ← BH: הַכָּרַת
- összetett kifejezések összevonása: הַרִי אֲנִי (← הַרִינִי 'íme, én')
- szóvégi kiesések: RH: אֵי ← BH: אֵין ; RH: יוֹסִי ← BH: יוֹסֵף

A misnai/rabbinikus héber jellemzői: a helyesírástól/hangtani sajátosságoktól kezdődően a szókészletig

- morfológia:

- névmási suffixumok: ךְ- (S/2., m.) ךֿ- (S/2., f.)
- S/1. + part.: הוֹשֵׁשׁנִי ('én felfogom')
- S/3., f. és P/3., f. közti keveredés; P/2, 3., m. és f. közti ingadozás
- birtoklás kifejezése: שֶׁל / שֶׁלְּ- (← BH: לְ אֲשֶׁר לְ)
- ragozott tárgyi prepozíció: mutatónévmási használat, nyomaték, pl. אֹתוֹ הַיּוֹם ('az a bizonyos nap')
- vonatkozó névmás: -שֶׁ ('aki', 'amely')
- mutatónévmások: אֵלֶּיךָ ('ezek'), הַזֶּה / הַהֵוא / הַהֵוא ('az', m.), אֵיךְ / אֵיךְ / אֵיךְ ('melyik?', 'melyek?' stb.)

A misnai/rabbinikus héber jellemzői: a helyesírástól/hangtani sajátosságoktól kezdődően a szókészletig

- névszói morfémaképletek:

- *Qal-alapú*: *q^etíla*, pl. עֲרִיפָה ('tűzvész'); *q^etálá*, pl. צְוָה ('kiáltás'); *q^etál*, pl. כָּלֵל ('szabály'); *qátél*, pl. גִּדְּל ('rablás')

- *Pi'él-alapú*: *qittúl*, pl. אָסַר ('tiltás'); *qattálá*, pl. כְּוִנָּה ('szándék')

- *Hif'il-alapú*: *haqtálá*, pl. הוֹרָאָה ('tanítás', 'utasítás')

- *ן*- főnévképző, pl. גִּזְלָן ('rabló')

reduplikáció, szótagkettőzés, gyökkettőzés, pl. דְּקָדִיק ('részletes elemzés'), גִּבּוּנִית ('kis kert')

- *ית*- / *ות*-képző produktív, pl. עֲבָדוּת ('szolgaság')

A misnai/rabbinikus héber jellemzői: a helyesírástól/hangtani sajátosságoktól kezdődően a szókészletig

- BH-ban csak Sing.-ként adatolt szavak – RH-ban Plur.-ként, pl.
BH: דָּשָׂא ('fű') – RH: דָּשָׂאִים ('füvek')
- BH-ban csak Plur.-ként adatolt szavak – RH-ban Sing.-ként, pl.
BH: בְּצִיִּם – RH: בִּיצָה ('tojás')
- igitörzsek:
- pu'al: alig, csak participiumban, gyakran a -נָ előképző nélkül;
hitpa'él suffix-conj. → hitpa'al; ettaf'al, nitpa'al; nuf'al/nif'al;
saf'él is a hif'íl mellett, hif'ílben gyakran א a ה helyett,
valamint: a ה kiesése inf.-ban: לְרַבּוֹת, hof'al és huf'al
- ע"ו/י igék: pi'élben! + nitpa'al is, pl. נִתְּכַוֵּן ('megalapít')

A misnai/rabbinikus héber jellemzői: a helyesírástól/hangtani sajátosságoktól kezdődően a szókészletig

- gyenge igék
- ל"א mintha ל"י lenne (ל"א / ל"י fúziója), pl. קָרִיתִי ('hívtam') – nem csak qalban!
- פ"ו és פ"ן igék qal inf. constr-a a prefix-konj-n alapul, pl. לִירַד, לִיָּדַע, לִיָּדַע stb., másodlagos tő: ו-kezdet, pl. וְתַר ('bőségesnek, termékenynek lenni')
- פ"א igék qal inf. constr-a: לֹמַר / לֹכַר
- Segal: BH 1350 igéjéből 250 nincs az RH-ban, de: 300 új ige, és soknak új jelentés

A misnai/rabbinikus héber jellemzői: a helyesírástól/hangtani sajátosságoktól kezdődően a szókészletig

- *Conjugatio*: nincs hosszabb (*cohortativus*) és nincs rövidebb (*jussivus*) forma, *waw consecutivum*, *inf. abs.* is kiveszőben
- Időszisztéma:
 - *suffix-conj.*: múlt,
 - *aktív participium*: jelen, jövő,
 - *prefix-conj.*: modalitás: vágy, szándék, parancs kifejezése
- Perifrasztikus konstrukciók:
 - összetett igeidő (הִתְחַלֵּף + part.) – jelentése: ismétlődés, szokásos, egyidejű cselekvés; szükségesség, kötelesség, axiomatikus igazságok

A misnai/rabbinikus héber jellemzői: a helyesírástól/hangtani sajátosságoktól kezdődően a szókészletig

- Egyéb perifrasztikus konstrukciók:
 - a jövő idő kifejezései: -לְ / -לְ / -לְ → segédigék
 - további segédigék: וְהוֹלֵךְ / וְהוֹלֵךְ / וְהוֹלֵךְ – part. előtt/után: folyamatos cselekmény kifejezése
 - további segédige: הוֹלֵךְ – progresszív változás az állapotban
 - további sok-sok segédige...
- Szintaxis:
 - újabb kötőszók (adverbiumokból fejlődtek):
 - Okhatározói: בְּשִׁבְיִלְךָ, célhatározói: עַל מְנַתְךָ, negatív célhatározó: שְׂמָא ('nehogy') időhatározói: מֵאַחַרְךָ ('után'), -עַד ('amíg'), כָּל-זְמַןְךָ ('míg, mialatt') stb.

A misnai/rabbinikus héber jellemzői: a helyesírástól/hangtani sajátosságoktól kezdődően a szókészletig

- Szókészlet:
- Jövevényszavak: arámi, pl. כְּלָל ('szabály'), שָׁעָה ('óra'); אָרַע ('előfordul'), akkád, pl. תְּרַגּוּם; perzsa, pl. גְּזֵזֶר ('kincstáros'), görög – a jog, pl. קְטִיגּוֹר ('vádoló', 'ügyész'), az adminisztráció, a vallás, az üzlet, pl. פְּנִיקָס ('számlakönyv') fogalomköréből
- Tipikus RH-szavak: אָבָא / אָמָא / שְׁחֵרִית / עֵרְבִית / צָרִיד / שָׁעָה / לְקוֹחַ ('vásárló') stb.
- BH-hoz képest jelentésváltozás: מַעֲשֵׂה ('eset', 'esemény' – term. techn.), נָהַג ('viselkedik') stb.
- Új gyökök képzése meglévő szavakból, BH: תְּרוּמָה → RH: תָּרַם stb.

Házi feladat

- 1 rövid szakasz, azaz kb. 2 hosszabb vagy 3-4 rövidebb misna (Avotból több) kiválasztása a Misnából, és valamennyi nyelvi szintre kiterjedő elemzése: a rabbinikus / misnai héber jellemző sajátosságainak meghatározásával.
- A szöveg kiválasztásában, értelmezésében az alábbi oldalra lehet támaszkodni:
<https://www.sefaria.org/texts/Mishnah>
- (az elemzendő szöveg mennyisége innen kb. 8-10 sor)

- Viszlát jövő szerdán!